

TÜRKÇE'DE BELİRTME DURUMU EKİNİN ÖĞRETİMİ ÜZERİNE BİR GÖZLEM

Özgür Aydın

1 Giriş

Ülkemizde gerek ikinci dil gerekse anadili olarak Türkçe dilbilgisi öğretiminde dilbilim kuramlarına dayalı bir ders gereci bulmak oldukça güçtür. Aynı biçimde, dilbilim kuramlarının uygulamalı dilbilim aracılığıyla dil öğretimine uygulanmasının gerekliliği tartışılmaz görünmesine karşın, dilbilim kuramları konusunda donanımlı dil öğretmenleri de çok sayıda değildir. Wardhaugh (1974:149) dil öğretmenlerinin dilbilim kuramları konusunda donanımlı olması gerektiğini şöyle açıklamaktadır:

“Öğretmenler, ruhbilim ve dilbilim alanındaki sorunların çözümü hakkında fikir sahibi olabilmeleri için bu sorunlar hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmalıdırlar. İyi bir öğretmen, yaptığı işi sürekli inceleyen, alanındaki yeni anlayışlara ulaşmak için sürekli çabalayan, çalışmalarında kuşkular ve dogmalar arasından yoluna yön veren kişidir. İyi öğretmenlik, iyi kuramsal anlayışa dayanmaktadır. Öğretmenler sadece teknik ve yöntemler üzerinde değil, kimi zaman kuramlar üzerinde de yoğunlaşmalıdırlar”

Gerçekten de günümüzün dilbilim kuramlarının en önemlilerinden biri olan Chomsky'nin *Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi* kuramının özellikle dil öğretimi alanına uygulandığını, pek çok dilin öğretiminde yaygın olarak kullanıldığını görüyoruz. Özellikle ABD'de bu kuramı öğretmenlere tanıtmaya yönelik kitaplar yazılmış, kuram ders gereçlerine uygulanmıştır. Oysa, Türkçe öğretiminde *geleneksel yaklaşımın* dışına çıkan çalışma yok gibidir.

İkinci dil olarak Türkçe öğrenimi konusunda, öğrenci yanlışları ile ilgili yapılan pek çok çalışmada belirtme durumunun kullanımına ilişkin yanlışların ilk sırada yer aldığını görmekteyiz. Bu bakımdan, burada Üretken Dönüşümlü Dilbilgisi kuramının 1980'lerden sonraki biçimi olan *Yönetme ve Bağlama* (YB) kuramı çerçevesinde, belirtme durumunun Türkçe'deki görünümüne kısaca bakmaya ve belirtme durumunun öğretimine yönelik önerilerde bulunmaya çalışacağız.

2 Durum Kuramı ve Belirtme Durumu

Çalışmamızda belirtme durumunun öğretimini YB kuramının alt kuramlarından biri olan *Durum Kuramı* (Case Theory) çerçevesinde ele alacağımızdan burada kısaca Durum Kuramını ve buna bağlı olarak belirtme durumunun Türkçe'deki görünümünü inceleyelim.

2.1 Durum Kuramı

YB kuramının dilbilgisini modüllerinden biri olan Durum Kuramı tümcelerde AÖ'lerin hangi durumu yüklediklerini, durum yükleyicilerinin neler olabileceğini ve durum yüklemenin yapısal özelliklerini düzenleyen bir alt kuramdır. Bunu bir örneğimizde belirginleştirelim:

(1) Ali onu seviyor

Bu tümcede *Ali* yalın (YAL) durumunda, *onu* belirtme (BEL) durumundadır. İşte Durum Kuramı bu tümcede *Ali* ve *onu* AÖ'lerinin hangi durumu yüklediklerini ve bu durumları yükleyen yükleyicilerin neler olabileceğini belirler. Bu yükleme yönetim altında yapılıdır. YAL durum yükleyicisi Ç (çekim), BEL durum yükleyicisi de E (Eylem)'dir:

[ÇÖ[AÖ Ali][C[EÖ[E[AÖ onu][E sev-]]] [Ç -iyor- Ø]]

Durum kuramında ayrıca, AÖ'lere eklenen durum türlerinden de söz edilmektedir. Aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

- (2) i. Ali (*nin) için
ii. Onun için
iii. *o için
(Sezer, E. 1991:36)

Türkçe'de (2i)'de TAM durumu biçimbilimsel olarak görülmemektedir. Oysa (2ii)'de TAM durumunu biçimbilimsel olarak görebilmekteyiz. (2i)'de görünmeyen ama aslında var olan bir TAM durumu vardır. İşte bu tür durumlara *soyut durum* (abstract case)¹, (2ii)'deki gibi biçimbilimsel olarak görünen durumlara *biçimbilimsel durum* (morphological case) denir².

2.2 Türkçe'de Belirtme Durumu

Yukarıda kısaca tanıtmaya çalıştığımız durum kuramına göre şimdi de Türkçe'de BEL durumunun görünümünü sergilemeye çalışalım.

(2)'deki örnekte TAM durumunun Türkçe'de kimi zaman soyut, kimi zaman da biçimbilimsel olarak görüldüğünü belirtmiştik. Aşağıdaki tümcelerde de İngilizce'de eylemin kimi zaman *soyut* BEL durumu, kimi zaman *biçimbilimsel* BEL durumu yüklediği durumlar görülmektedir:

¹ Soyut durumun varlığı Türkçe'de YAL durumunda her zaman görülebilir. Buna karşın, YAL durumunun biçimbilimsel olarak görüldüğü diller de vardır (Tuncoku ve Hayaşi 1989:109):

- i. Yuki **ga** hutte imasu
kar YAL yağ-ıyor

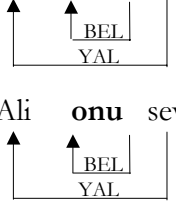
²Durum kuramında, durumun d-yapıda yüklediği varsayılan *işsel durum* (inherent case) ve y-yapıda yüklediği varsayılan *yapısal durum* (structural case) türleri de vardır. Konumuz olan BEL durumu İngilizce'de ve Türkçe'de *yapısal durum* türüne girer. Bkz. Haegeman (1995:159).

- (3) i. The butler attacked **the robber**
ii. He attacked **him**
iii. *He attacked **he**
(Haegeman 1995:156)

Benzer görünümlere Türkçe’de de rastlanabilir:

- (4) i. Ali **çikolata** seviyor
ii. Ali **onu** seviyor

Geleneksel dilbilgisi, (4i)’deki AÖ’yü YAL, (4ii)’deki AÖ’yü BEL durumunda göstermektedir. Öyleyse Türkçe’de *sev-* eylemi nesne konumundaki AÖ’ye kimi zaman BEL, kimi zaman YAL durumu yükler. Böyle bir yaklaşım Evrensel Dilbilgisi ilkelerine aykırıdır. Öyleyse Türkçe’de *sev-* eylemi her iki durumda da BEL yüklemektedir:

- (5) i. Ali **çikolata** seviyor
ii. Ali **onu** seviyor
-

TAM durumunda olduğu gibi, Türkçe’de BEL durumunun da biçimbilimsel (5ii) ve soyut (5i) görünümleri vardır. Ancak Türkçe’de biçimbilimsel BEL durumunun bulunmasının sözdizimsel ve anlambilimsel gerekçeleri vardır. Türkçe’de biçimbilimsel BEL durum eki -(y)İ’dir. Underhill (1985: 50), belirtili ad eylemin nesnesi konumundaysa, ‘nesne durumu’ olarak adlandırabileceğimiz -(y)İ eki ile işaretlendiğini, bu ekin, nesne belirtisizse kullanılmadığını belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

- (6) i. Halil **kitap** okudu
ii. Halil **kitabı** okudu

Ancak, Tura (1973), Johanson (1977) ve Csató (1988) bu ekin “nesne belirtisizse kullanılmadığı” görüşüne katılmamaktadırlar:

- (7) i. Bugün ben evimdeki kitaplıktan belki elli, belki otuz, belki on yıllık **bir kitabı** açıp bakabiliyorum
ii. **Bir kitabı** en az dört kez yazmak sizin çapınızdaki bir yazar için çok olmuyor mu?
(Csató 1988:118)

(7)’de nesne belirtisiz olmasına karşın belirtme durumu eki -(y)İ kullanılmıştır. Öyleyse -(y)İ BEL durumu ekinin sadece belirtililik-belirtisizlik karşıtı oluşturduğunu söylemek güçtür. Öyleyse BEL durumunun biçimbilimsel görünümünün nedenlerini açıklarken şu üç karşıtlığı

göz önüne almamız gerekir: [+gönderimsel], [-gönderimsel]; [+belirtili], [-belirtili]; [+özümlü], [-özümlü]³.

[+gönderimsel] - [-gönderimsel] karşıtlığı AÖ'lerin gönderiminin dil üstü belli bir kişiyi ya da nesneye yönelik olduğunu ya da olmadığını gösterir. Anlambilimsel bir özellik olan *gönderimlilik* (referentiality) Givón'a (1978:293) göre, "belirli bir söylem evreni içinde konuşurun boş gönderimi olamayan -yani var olan- adsıl bir anlatıma 'gönderimde bulunması' ya da bunu ifade etmesi'dir". Chafe'e (1976) göre, dinleyen, konuşurun zihinindeki belirli bir gönderimi biliyor ya da belirleyebiliyorsa ve konuşur dinleyenin gönderimi bildiğine ya da belirleyebildiğine inaniyorsa, konuşur tarafından gönderimsel bir ad öbeği kullanılabilir. Burada önemli olan, hem konuşur hem de dinleyen tarafından gönderimdeki ortaklığın belirlenebilirliğidir. Örneğin,

- (8) i. Ayşe **kitap** okudu
- ii. Ayşe **kitabı** okudu

tümcelerinden (8i)'de *kitap* [-gönderimsel], (8ii)'de *kitabı* [+gönderimsel]'dir. Bu tümcelerdeki gönderimsellik bu şekilde görünürken belirtililikte de benzerlikler görülür: (8i)'de *kitap* [-belirtili], (8ii)'de *kitabı* [+belirtili]'dir. Ancak belirtililiği, gönderimsellikten farklı ele almak gerekir. Zira (7)'deki örneklerde AÖ, [-belirtili] ve [+gönderimsel] özellik taşımaktadır. İşte *özgüllük* (specifity) özelliği burada karşımıza çıkmaktadır⁴. (7)'de AÖ [-belirtili], ama [+özümlü]'dür. Sonuç olarak, [+özümlü] ve [-özümlü] özellikleri [-belirtili] içinde; [-belirtili] ve [+belirtili] özellikler [+gönderimsel] içinde ele alınmaktadır. Erguvanlı'nın (1984:18) tablosu bu durumu açıkça göstermektedir:

	Gönderimli			Gönderimsiz
	Belirtili	Belirtisiz		
		Özümlü	Özümlü-dışı	
tek.	_____ -yİ	bir _____ - yİ	bir _____ (-yİ)	_____ Ø
çoğ.	_____ -lEr -yİ			_____ -lEr -yİ

[-gönderimsel] özellikli AÖ'lerde BEL durumu soyut durum olarak karşımıza çıkar:

³ [+gönderimsel] (gönderimli), *referential*; [-gönderimsel] (gönderimsiz), *non-referential*; [+belirtili] (belirtili), *definite*; [-belirtili] (belirtisiz), *indefinite*; [+özümlü] (özümlü), *specific*; [-özümlü] (özümlü-dışı), *non-specific* terimlerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. Dede (1986) ve Tura (1986) bu konuda farklı bir sınıflandırma yapmışlardır. Dede (1986:148), Türkçe'de ad geçişiminin (noun incorporation) çok olduğunu ve ad geçişimi bulunan durumlarda belirtisize karşı belirtili, çoğula karşı tekil ayrımlarının etkisini kaybettiğini belirtmekte ve bu tür AÖ'leri "belirtililik dışı" (non-definite) olarak adlandırmaktadır. Örneğin,

- i. Ali **kitap** okuyor
- ii. Dün bütün gün **mektup** yazdım

örneklerinde konuşurun amacı *kitap oku-*, *mektup yaz-* ad geçişimlerini sağlayarak eylemi nitelendirmektedir. Buna göre, Dede (1986:149) ve Tura (1986:166), Türkçe'de *belirtili*, *belirtisiz* ve *belirtililik dışı* ayrımı yapmakta ve her birinin *gönderimli* ve *gönderimsiz* durumları olduğunu belirtmektedir.

⁴Johanson (1977), Nilsson (1979), Erguvanlı (1984) ve Csató (1988) bu tür AÖ'leri 'özgüllük' terimi olarak adlandırmıştır. Tura (1973: 123) ise bu tür AÖ'lere yarı -belirtili (quasi-definite) demektedir.

- (9) i. Ali **çocuk** sevmiyor
ii. Ali **çikolata** sevmiyor

[+gönderimsel, +belirtili] özellikli AÖ'lerde ise BEL durumu biçimbilimsel olarak görünür:

- (10) i. Ali **çocuğu** sevmiyor
ii. Ali **çikolatayı** sevmiyor

Türkçe'de kimi AÖ'lere biçimbilimsel BEL durumunun yüklenme zorunluluğu vardır. [+belirtili] özellik taşıyan bu AÖ'ler (11)'deki gibi, eğer bir *adil* ise, (12)'deki gibi bir *özel ad*⁵ ise, (13)'teki gibi *iyelikli* bir AÖ⁶ ise ve (14)'teki gibi bazı *niceleyiciler*⁷ kullanılmışsa bu AÖ'lere -(y)İ BEL durum eki eklenmelidir.

- (11) i. *Ali **o** seviriyor
ii. Ali **onu** seviriyor

- (12) i. *Ali **Ayşe** seviriyor
ii. Ali **Ayşe'yi** seviriyor

- (13) i. *Ali **kardeşim** seviriyor
ii. Ali **kardeşimi** seviriyor

- (14) i. *Ali **diğer kız** seviriyor
ii. Ali **diğer kızını** seviriyor

Türkçe'de genel olarak, [+belirtili] özellikli AÖ'lerde BEL durumunun *biçimbilimsel*, [-belirtili] özellikli AÖ'lerde *soyut* olduğu söylenebilir:

- (15) i. Ahmet **kitap** okudu [-belirtili]
ii. Ahmet **kitabını** okudu [+belirtili]

Ancak, yukarıda (7)'de de görüldüğü gibi, [-belirtili] özellikli AÖ'lerde -kimi durumlarda biçimbilimsel BEL durumu görülür:

---

⁵Dede (1986:160), özel adların kimi zaman [-gönderimsel] olabileceğini belirtmektedir. Dede'ye göre, bu durumda da BEL durum eki eklenir:

Mustafa'yı seçtiler

Yukarıdaki anlatım eğer, *Çocukları için hangi ismi seçtiler?* sorusunun yanıtı olarak veriliyorsa *Mustafa'yı* [-gönderimsel] durumdadır. Aynı AÖ, *Öğrenci cemiyeti başkanlığına kimi seçtiler?* sorusunun yanıtının verildiği bir kullanımda [+gönderimsel] bir özellik gösterir.

⁶[-gönderimsel] özellikli kimi AÖ'lerde iyelik eki görülmesine karşın BEL durumu soyuttur:

Ali fotoğraf makinası aldı

⁷ Csató (1988) bazı niceleyicilerle belirtme durumunun kullanımını test etmiş ve *bu, şu, o, diğer, öbür, aynı, bütün, tüm, her, herbir* niceleyicileriyle kullanımının zorunlu olduğunu göstermiştir.

- (16) i. Ahmet **bir kitabı** okudu [-belirtili, +özü]l
ii. Ahmet **bir kitap** okudu [- belirtili, -özü]l⁸

Dede (1986), [-belirtili] özellik göstermesine karşın, şu durumlarda BEL durum eki eklenmesi gerektiğini belirtmektedir:

- (17) i. Öğretmen **öğrencileri** sevmeli
ii. *Öğretmen **öğrenciler** sevmeli
- (18) i. Bizim evde **çayı** her zaman Aytül yapar
ii. *Bizim evde **çay** her zaman Aytül yapar
- (19) i. **Bir kitabımı** kaybettim.
ii. ***Bir kitabım** kaybettim

Türkçe’de biçimbilimsel BEL durumunun, çoğul ekinin kullanımı ile ilgili de bazı görünüşleri vardır:

- (20) i. Bir öğretmen **öğrencileri** sevmeli
ii. *Bir öğretmen **öğrenciler** sevmeli
- (21) i. Ben kapıda **öğrenciler** gördüm
ii. Ben kapıda **öğrencileri** gördüm

Dede’ye (1986:157) göre, *kapsayıcı*⁹ nesnenin çoğul olduğu durumlarda, nesne [+belirtili] olmasa da BEL durumu biçimbilimsel olarak belirtilmek zorundadır. Tura (1973) ve Csató (1988:118-9), çoğul AÖ’lerin kapsayıcı anlamda kullanıldığı durumlarda, bu AÖ’lerin [+özü]l özellik taşıdığını ve -(y)İ eki aldığını belirtmektedir. Csató’ya göre, çoğul AÖ’ler kapsayıcı olmadıkları durumlarda [+özü]l ya da [-özü]l özellik gösterebilirler:

---

⁸ Burada, AÖ [-özü]l özellikli olarak belirtilmesine karşın, Kuruoğlu (1986), *bir*-AD sıralanışındaki nesnelere anlam bulanıklığı olduğunu belirtmektedir. Buna göre, (16ii)’nin aslında iki okunuşu olanaklıdır: Birinci okumaya göre, *Ahmet* özü]l olmayan *bir kitap* okumuştur; ikinci okumaya göre ise, *Ahmet* özü]l olan *bir kitap* okumuştur. Bunu daha açık belirtmek için şu örnekleri inceleyelim:

- i. Ayten Ahmet’in **bir kitap** okuduğunu biliyor ama hangi kitabı okuduğunu bilmiyor
ii. Ayten Ahmet’in **bir kitap** okuduğunu biliyor zira o kitabı ona kendisi verdi.
iii. Ayten Ahmet’in **bir kitap** okuduğunu biliyor çünkü Lale ona öyle söyledi.
(Kuruoğlu 1986:235)

Dede (1986:159) de bu tür tümcelerin iki yorumundan söz etmektedir.

- i. **Bir öğrenci** arıyorum. Bulamıyorum
ii. **Bir kitap** arıyorum. Bulamıyorum

Dede’ye göre, bu tümcelerin iki ayrı yorumu olabilir. Birinci yoruma göre, “konuşurun aramakta olduğu *öğrenci* ya da *kitap*, konuşurun zihninde belirtili ([+özü]l) olabilir”. Diğer yandan, ikinci bir yoruma göre, “konuşur, *öğrenci* olarak nitelenen herhangi bir bireyi ya da *kitap* olarak nitelendirdiği herhangi bir nesneyi aramaktadır”.

⁹*Kapsayıcı* (generic) terimi, bir sınıf varlığı gösteren bir ilgeç ya da sözlüksel gövde için anlambilimsel ve dilbilgisel çözümlemede kullanılan bir terimdir. (Crystal 1992:152).

- (22) i. **Çiçekleri** topladım
ii. **Çiçekler** topladım

Erguvanlı (1984:19-20), özellikle genel gerçeklerin anlatımında [+canlı] nesnelere BEL durum eki almaları gerektiğini belirtmekte ve şu örnekleri vermektedir:

- (23) i. Ben **insanları** severim
ii. *Ben **insanlar** severim
iii. *?Ben **insan** severim

- (24) i. *Ben **elmaları** severim
ii. *Ben **elmalar** severim
iii. Ben **elma** severim

- (25) **Bir insanı** öldürmek büyük suçtur

(23)'te nesne [+canlı] özellik göstermekte, bunun için de, (23i) dilbilgiselken, (23ii) ve (iii) dilbilgisel değildir. Erguvanlı, bu durumlarda [+canlı] nesnelere BEL durum ekine gereksinim duyduklarını belirtmektedir. [24]'te nesne [-canlı]'dır ve BEL durum ekini almaz¹⁰.

Türkçe'de BEL durumunun biçimbilimsel görünümünün sözdizimi açısından da önemli işlevleri vardır. Bunun için aşağıdaki örnekleri inceleyelim:

(26) i. Kedi fare gördü	vii. Kedi fareyi gördü
ii. Kedi gördü fare	viii. Kedi gördü fareyi
iii. Fare gördü kedi	ix. Fareyi gördü kedi
iv. Fare kedi gördü	x. Fareyi kedi gördü
v. Gördü kedi fare	xi. Gördü kedi fareyi
vi. Gördü fare kedi	xii. Gördü fareyi kedi
-
(27) i. Çocuk ekmek yedi	vii. Çocuk ekmeği yedi
ii. Çocuk yedi ekmek	viii. Çocuk yedi ekmeği
iii. Ekmek yedi çocuk	ix. Ekmekği yedi çocuk
iv. *? Ekmek çocuk yedi	x. Ekmekği çocuk yedi
v. Yedi çocuk ekmek	xi. Yedi çocuk ekmeği
vi. Yedi ekmek çocuk	xii. Yedi ekmeği çocuk
-
(28) i. Ben fare gördüm	vii. Ben fareyi gördüm
ii. Ben gördüm fare	viii. Ben gördüm fareyi
iii. Fare gördüm ben	ix. Fareyi gördüm ben
iv. *? Fare ben gördüm	x. Fareyi ben gördüm
v. Gördüm ben fare	xi. Gördüm ben fareyi
vi. Gördüm fare ben	xii. Gördüm fareyi ben

¹⁰Erguvanlı, (23) ve (25)'te 'insan' ögesinin anlambilimsel olarak özel bir ad olarak değerlendirilerek, bu durumda tek bir gönderimi olduğu ve burada durum yüklemenin belirtmeden çok, ayırt edici bir rolü olduğunun tartışılabileceğini belirtmektedir. Erguvanlı'ya göre, Ashında bazı dillerde nesnelere sadece [+canlı] özellik gösterdiklerinde bir belirleyici (marker) alırlar, diğer dillerde ise nesne belirtilti olduğu durumlarda nesne belirleyici ek alırlar. Erguvanlı'ya göre Türkçe'de BEL durumunun iki işlevi de vardır.

(26)'da biçimbilimsel BEL durumunun kullanılmaması, tümcelerde anlam bulanıklığına (ii,iii,v,vi) ya da tümcenin tamamen farklı bir anlamı yansıtmamasına (iv) neden olur. Bu örnekteki gibi -kimi özel durumlarda- yani, "hem öznenin hem de nesnenin 3. tekil kişi olduğu ve nesnenin de ek almadığı durumlarda, özne-nesne ayrımı sözdizimi tarafından yapılmaktadır" (Sezer, A. 1991:60)¹¹:

- (29) i. Para mutluluk getirmez
ii. Mutluluk para getirmez

(27) ve (28)'de ise, iv. tümceler dilbilgisel değildir. A. Sezer'e (1991) göre, (27)'deki gibi tümcelerde "özne-nesne ayrımında özne ve nesnelere anlambilimsel özelliklerinden yararlanılmaktadır". Bu tümcelerde sadece *çocuk* AÖ'sü *ye-* eylemini yerine getirecek bir anlambilimsel özellik taşımaktadır. (28)'de ise, özne-nesne ayrımı için eyleme eklenen kişi eklerinden ötürü sözdizimine başvurulmamaktadır (Sezer, A. 1991:61). Burada *gördüm* EÖ'sündeki -(y)İm kişi eki özne konumundaki *ben* adını göstermektedir.

Ancak (26), (27) ve (28)'deki tümcelerde biçimbilimsel BEL durumunun kullanılmasıyla (vii-xii), anlamın kesinlikle belirginleştiğini görüyoruz. A. Sezer'e (1991:60) göre, Türkçe sözdiziminde böyle bir oynaklık olmasının iki dilsel özelliği vardır: Bunlardan birincisi, "Türkçe'de özne ve nesnelere eklerle işaret edilmesi" (32i ve ii); ikincisi, "eylemin tümcenin öznesini kişi ekleriyle belirtmesidir." (30iii):

- (30) i. Ali **evi** temizledi
ii. **Ali'nin** evi temizlemesi
iii. Ben evi temizledim.

Her ne kadar, BEL durumunun kullanılmasıyla sözdiziminde oynaklık sağlanabildiğini söylesek de bunun tersi durumlarla da karşılaşabiliriz:

- (31) i. Ali **bir kitabı** okuyor
ii. ***Bir kitabı** Ali okuyor

Türkçe'de *bir kitabı* AÖ'sü [-belirtili, +özümlü] özellik taşımaktadır. Türkçe'de genel olarak - biçimbilimsel BEL durumu yüklense bile- [-belirtili] özellik taşıyan nesne konumundaki AÖ'ler tümce-başı (S-intial) konumunda bulunmazlar (Erguvanlı 1984:27). Ancak, nesne konumundaki [-belirtili, +özümlü] özellik gösteren AÖ'ler ile eylem arasına bir öge girebilir (32i). Oysa, [-belirtili, -özümlü] ve [-gönderimsel] AÖ'ler ile eylem arasına herhangi bir öge giremez (32ii ve iii):

---

¹¹Özsoy'a (1991:47) göre, eylem-son diller sınıfında olan Türkçe'de özne-nesne sıralanışı esastır. Bununla birlikte, A. Sezer (1991:60), Türkçe'de özne-nesne ayrımında sözdiziminde "en son çare olarak başvurulduğunu" belirtmektedir:

- i. **Para** getirmez mutluluk (para özne)
ii. Para getirmez **mutluluk** (mutluluk özne)

- (32) i. Ali **bir kitabı** *aceleyle* okuyor
 ii. ***Ali kitap** *aceleyle* okuyor
 iii. *Ali **bir kitap** *aceleyle* okuyor

3 Belirtme Durumunun Öğretimi

Buraya kadar görüldüğü gibi, Türkçe'de BEL durumu oldukça değişik görünümsergilemektedir. Geleneksel yaklaşımın BEL durumuyla ilgili olarak sunduğu verilerin dil öğretiminde kullanımı pek olanaklı görülememektedir. Türkçe'nin ikinci dil olarak öğreniminde, öğrenci yanlışlarıyla ilgili yapılan çalışmalar, BEL durumunun öğreniminin diğer durum eklerinin öğrenimine göre daha sorunlu olduğunu gösterir:

	Akdoğan (1993)		Hengirmen ¹² (1994)		Özkan (1992)	
		%		%		%
Belirtme	123	46.07	96	37.35	188	43.32
Tamlayan	56	20.97	67	26.07	58	14.91
Yönelme	45	16.85	20	7.78	77	19.79
Bulunma	42	15.73	54	21.01	52	13.37
Çıkma	1	0.37	20	7.78	14	3.60
Toplam	267	100	257	100	389	100

Tabloda da görüldüğü gibi, durum ekleri ile ilgili olarak yapılan yanlışlar içinde en fazla oranı BEL durumu oluşturmaktadır. BEL durumu ile ilgili yanlışlar içinde en yaygın yanlış, *nesne konumundaki AÖ'ye biçimbilimsel durum yükleme yerine, soyut durum yükleme* biçiminde görülür

- (33) i. Ben **siz** çok özlüyor, ama altı ay **siz** görmeyeceğim
 ii. Sevgili Amer **senin mektub** bekliyorum
 (Özkan 1992)

- (34) i. **Bizim evimiz** çok seviyoruz
 ii. Biz **Türkçe** çok seviyoruz
 (Akdoğan 1993)

Bu tür yanlışların yanısıra, az da olsa gereksiz yere BEL durum yüklenmesi ile ilgili yanlışlar yapılmaktadır:

- (35) i. Lushoto'da **bir dağ**ı var
 ii. **Benim sınıfımı** çok güzel
 (Özkan 1992)

- (36) **Bu kursu** çok güzel
 (Hengirmen 1994)

¹² Hengirmen'in çalışmasında ayrıca "sözdizimi yanlışları" içinde "özne-yüklem uyumsuzluğu" yanlışları 41, "tümleç-yüklem uyumsuzluğu" yanlışları 165 ve "nesne-yüklem uyumsuzluğu" yanlışları 206 olarak belirtilmiştir. Burada, "nesne-yüklem uyumsuzluğu" olarak belirtilen yanlışlar da BEL durumu ile ilgilidir.

Öğrenci yanlışları ile ilgili yapılan çalışmalarda, AÖ'ye BEL yerine başka durumlar yüklenmesiyle ilgili yanlışlar da vardır:

- (37) **Onlara** çok beğendim
(Akdoğan 1993)

Özellikle öğrencilerin biçimbilimsel BEL yerine, soyut BEL durumu yüklemeleri, öğrencilerin biçimbilimsel BEL durumunun kullanımı ile ilgili bilgi eksikliklerinin olduğunu göstermektedir. Bunun dışında (35) ve (36)'da görülen yanlışlar, öğrencilerin ilgi eyleminin BEL durumu yüklediğini ya da BEL durumunun özne konumundaki AÖ'ye yüklenebildiğinin sanılmasıyla ilgilidir.

Yukarıda BEL durumunun görünümüyle ilgili açıklamalarımız çerçevesinde, BEL durumunun öğretiminde kanımızca dikkat edilmesi gereken konuların başında, öğrencilere Türkçe'de BEL durumunun *soyut ve biçimbilimsel olarak görülebileceği* ve soyut ile biçimbilimsel görünümü arasındaki anlambilimsel ayrımların -gönderimlilik, belirtililik ve özgüllük ölçütleri çerçevesinde- öğretilmesi gerekliliği gelir:

- (38) i. Ali **kitap** okudu [-gönderimsel]
ii. Ali **kitabı** okudu [+gönderimsel, +belirtili]
iii. Ali **bir kitabı** okudu [+gönderimsel, -belirtili, +özümlü]
iv. Ali **bir kitap** okudu [+gönderimsel, -belirtili, -özümlü]

BEL durumunun biçimbilimsel ve soyut ayrımının öğretilmesi, özellikle öğrencilerin içsel dilbilgisi ile koşutluk sağlar. Bunun için de anadilinden olumsuz aktarımları büyük ölçüde önler. Türkçe'de YAL durumunun nesne konumundaki AÖ'ye yüklenemeyeceği, sadece özne konumundaki AÖ'de görülebileceği ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde vurgulanması gereken bir konudur.

Kanımızca, öğretimde dikkat edilmesi gereken bir başka konu, biçimbilimsel BEL durumunun zorunlu olarak kullanılması gerektiği durumların açıklanmasıdır:

- (39) i. Ben **o kitabı** okudum
ii. *Ben **o kitap** okudum

- (40) i. Ben **Ayşe'yi** gördüm
ii. *Ben **Ayşe** gördüm

- (41) i. Ben **kitabını** okudum
ii. *Ben **kitabın** okudum

- (42) i. Ben **insanları** severim
ii. *Ben **insanlar** severim

BEL durumunun zorunlu olarak kullanılması gerekli durumlardan bir başkası da Türkçe'deki sözdizimsel değişikliklerle ilgilidir. Sözdizimsel değişikliklerde biçimbilimsel BEL durumunun işlevinin öğrencilere kazandırılması önemlidir. Türkçe'de [-gönderimsel] ya da [-belirli, -

özgöl] özellikli AÖ'ler ile eylem arasına bir öge giremediği; girmesi durumunda ise, BEL durum ekinin kullanıldığı ve bu tür AÖ'lerin [+gönderimsel] özellik kazandığı öğretilmelidir:

- (43) i. Ali **bardak** yıkadı
ii. *Ali **bardak** *hemen* yıkadı
iii. Ali **bir bardak** yıkadı
iv. *Ali bir **bardak** *hemen* kırdı
v. Ali **bardağı** *hemen* yıkadı
vi. Ali **bir bardağı** *hemen* yıkadı

Bir başka sözdizimsel kısıtlama, Ö+N+E dizilişiyle ilgilidir. Genel olarak Türkçe'de N+Ö+E dizilişinde BEL durumu ekinin kullanılmasının anlam bulanıklığını engelleyeceği öğretilbilir:

- (44) i. Çocuk **gazete** okudu
ii. *?**Gazete** çocuk okudu
iii. Ben **gazete** okudum
iv. *?**Gazete** ben okudum

Ancak öğrencilere -(26)'daki gibi- hem nesnenin hem de öznenin 3. kişi olduğu ve anlambilimsel herhangi bir kısıtlamanın olmadığı durumlarda BEL durum ekinin kullanımının gerekliliği öğretilmelidir.

4 Sonuç

İkinci dil olarak Türkçe öğretimine BEL durumunun öğretimi ile ilgili ipuçları sunmaya çalıştığımız bu çalışmada, Durum Kuramı çerçevesinde BEL durumunun Türkçe'de soyut ve biçimbilimsel görünümünün olduğunu ve öğretiminde buna dikkat edilmesi gerektiğini vurguladık. Bunun yanısıra, soyut BEL durumunun Türkçe'de [-gönderimsel] ya da [-belirtili, -özgöl] özellik taşıdığını, biçimbilimsel BEL durumunun ise genellikle [+belirtili] ya da [-belirtili, +özgöl] özellik taşıdığını vurguladık. Türkçe'deki bu özelliğin öğrencilere kazandırılması gerektiği açıktır. Ayrıca, öğrencilere biçimbilimsel BEL durumunun yüklenmesi gerekli olan durumlarla ilgili de ipuçları verilmesi -öğrenci yanlışlarını önlemek bakımından- gerekli görülmektedir.

Sonuç olarak, sadece ikinci dil olarak Türkçe öğretiminde değil, anadili eğitiminde de Evrensel Dilbilgisi kuramlarının uygulanması gerekli gibi görülmektedir. Özellikle ikinci dil olarak Türkçe öğreniminde Evrensel Dilbilgisi olumsuz aktarım yanlışlarını en aza indirebilecek bir özelliğe sahiptir. Dil öğreniminde öğrencilerin anadillerine ilişkin içsel bilgilerini gözardı etmek olanaklı olmadığına göre Evrensel Dilbilgisi anlayışının ikinci dil olarak Türkçe öğretimine girmesi kaçınılmaz gibidir.

Kaynakça

- Akdoğan, G.** 1993. *Yabancıların Türkçe öğreniminde ad durumu ve çekim açısından sık rastlanan yanlışlar ve nedenleri*. A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dilinin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Chafe, W.L.** 1976. Givenness, contrastiveness, definiteness, subjects, topics, and point of view. yay. C.N. Li, *Subject and Topic*, New York: Academic Press.
- Crystal, D.** 1992. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Third Edition, Oxford: Blackwell.
- Csató, É.Á.** 1988. Referential properties of some Turkish determiners. yay. S. Koç, *Studies on Turkish Linguistics: Proceeding of the Fourth International Conference on Turkish Linguistics*, 17-19 August, 1988. Ankara: ODTÜ Yayını: 117-46.
- Dede, M.** 1986. On definiteness and referentiality in Turkish verbal sentences. yay. D. I. Slobin ve K. Zimmer, *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins Publishing Comp: 147-64.
- Erguvanlı, E.** 1984. *The Function of Word Order in Turkish Grammar*. Berkley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Givón, T.** 1978. Definiteness and referentiality. yay. J.H. Greenberg, *Universals of Human Language*, 4, *Syntax*, California: Stanford University Press.
- Haegeman, L.** 1995. *Introduction to Government and Binding Theory* Second Edition. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Hengirmen, M.** 1994. *Almanlara Türkçe Öğretimi: Kuram ve Uygulama*. Ankara: Engin Yayınevi.
- Johanson, L.** 1977. Bestimmtheit und Mitteilungsperspektive im Türkischen Satz. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. Supplement III, 2: 1186-203.
- Kuruoğlu, G.** 1986. Semantic effects of word order in complex sentences. yay. D. I. Slobin ve K. Zimmer, *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins Publishing Comp: 233-46.
- Nilson, B.** 1979. Definiteness and reference in relation to the Turkish accusative. *Orientalia Suecana* 27-28: 118-131.
- Özkan, A.** 1992. *Yabancıların Türkçeyi öğrenmeleri esnasında yaptıkları isim hal ekleri yanlışları ve bu konunun değerlendirilmesi*. G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dilinin Eğitimi ve Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi
- Özsoy, A.S.** 1991. Türkçenin sözdizimi ve kuramsal dilbilimde evrensellik kavramı. *Dilbilim ve Türkçe*. Ankara: Dil Derneği Yayınları: 45-55.
- Sezer, A.** 1991. Türkçe sözdizimi. *Dilbilim ve Türkçe*. Ankara: Dil Derneği Yayınları: 56-69.
- Sezer, E.** 1991. *Issues in Turkish Syntax*. Harvard University Cambridge, Massachusetts.
- Tuncoku, A.Mete - Tooru Hayaşi** 1989. *Türkçe Konuşanlar İçin Japonca Dil Bilgisi*. Tokyo: Biblio Limited Yayınları.
- Tura, S.S.** 1973. *A Study on the articles in English and their counterparts in Turkish*. The University of Michigan, Doktora tezi.
- Tura, S.S.** 1986. Definiteness and referentiality in Turkish nonverbal sentences. yay. D. I. Slobin ve K. Zimmer, *Studies in Turkish Linguistics*. Amsterdam ve Philadelphia: John Benjamins Publishing Comp: 165-94.
- Underhill, R.** 1985. *Turkish Grammar*. Cambridge: The MIT Press.
- Waldhaugh, R.** 1972. *Introduction to Linguistics*. New York: McGraw Hill.